

AKADÉMIA ÉS EGYETEM

A magyar társadalom és gazdaság átalakulása során különböző nézetek csapnak össze a kutatóhálózat tevékenységéről, helyéről, szervezeti korlátozásáról, kapcsolódásáról a felsőoktatással. A zömében javító szándékú gondolatok és javaslatok mellett időnként találhatunk kellőképpen ki nem érlelt vagy éppen a részleges informáltság miatt megtévesztő elgondolásokat is. A Magyar Tudomány mindenkor kész helyet adni e kérdéskörben a véleményeknek, a vitázó érveknek. Az alábbiakban az MTA két tagjának a múlt tapasztalatait és a jövő lehetőségeit számbavevő nézeteit közöljük az Akadémia és az egyetemek, a tudományos kutatás és az oktatás kapcsolatáról és kapcsolódásáról.

A tanszéki szintű kapcsolatok alakulása

1. Az Akadémia kapcsolata az egyetemekkel tagjain és bizottságain keresztül mindig létezett, sőt intézeti—tanszéki szintig is eljutott. Napjainkban különös hangsúlyt kapott az együttműködés, és ennek talán legátfogóbb kerete az Akadémia által kezdeményezett Athenaeum, de ezt szolgálja a Debrecenben, majd Szegeden megfogalmazott Universitas is. E koncepciók konkrét hatásosságáról még kevés a tapasztalat, többet tudunk azonban mondani az intézeti—tanszéki szintű kapcsolatokról, amik messzire nyúlnak vissza. Úgy vélem, hogy ezek a tapasztalatok a nagy gondolatok formálásakor is lényegesek, hiszen az eredményesség jól érzékelhető módon, közvetlenül ezen a szinten jelentkezik, itt mérhető le. A konkrét példák a szerző hovatartozása következtében elsősorban a fizika területéről valók, de talán így is tanulságosak és tartalmaznak általánosítható mondanivalókat is.

2.* Tény, hogy már az 50-es évek elején az Akadémia kisebb-nagyobb támogatást juttatott néhány egyetemi tanszéknek: egy-két kutatói és laboránsi státusz, műszer- és fogyóanyag beszerzés stb. E támogatások kialakulásában jelentős szerepet játszott az akkori kormánypolitikának az a döntése, amely a felsőoktatási és a kutatási feladatokat mereven elkülönítette, az előbbieket az egyetemekre, az utóbbiakat az Akadémiára bízta. A kutatási

*Ez a pont Jeszenszky Ferenc főosztályvezető (MTA Támogatott Kutatóhelyek Irodája) együttműködésével készült.

tevékenység fő bázisai az újonnan alapított (vagy más főhatóságoktól átszabt) akadémiai kutatóintézetek lettek. Hamar kiderült azonban, hogy ez a merev szétválasztás életidegen, hiszen sok tanszéken folyt eredményes kutatómunka. Az akadémiai támogatás rendezésének bevezetésével lehetővé vált, hogy az alapelv sérelme nélkül a tanszéki kutatások is támogatáshoz jussanak. Így pl. a Matematikai és Fizikai Tudományok Osztálya (III. Osztály) is a támogatással néhány kiválónak ítelt egyetemi intézet, tanszék eredményességét kívánta elismerni és munkáját segíteni.

Az 50-es évek végén, a 60-as évek elején azután egyes intézeteknél a támogatás ún. tanszéki kutatócsoportok szervezésévé fejlődött. Ilyen létesült pl. a fizika területén a Budapesti Műszaki Egyetemen (BME) a *Gyulai Zoltán* által vezetett Kísérleti Fizikai Tanszékénél, a szegedi József Attila Tudományegyetemen (JATE) *Budó Agoston*, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) *Novobátzky Károly*, a Budapesti (jelenleg Semmelweis) Orvostudományi Egyetemen (SOTE) *Tarján Imre* tanszékén. Csak kivételesen emelkedett a támogatás önálló csoport szintjéig. A fizika területén *Gombás Pál* vezetésével működött a Budapesti Műszaki Egyetemen önálló, vagyis az egyetemtól független kutató egység, ami a főhivatású kutatóintézetekhez hasonló státust élvezett.

A tanszéki kutatócsoportokban 5-10 akadémiai álláson lévő kutató és kb. ugyanennyi segédszemélyzet dolgozott. A csoporthoz számított a főhivatású kutatók mellett a tanszék oktatógárdája is, hiszen tulajdonképpen az ő munkájuk játszott szerepet a támogatás kiérdemelésében. A csoport kutatói összlétszámának a megállapításánál azonban az oktatással és az egyetemi étellel járó sokrétű elfoglaltság miatt egy oktatót fél vagy harmad kutatóként vettek számításba. Így van ez egyébként ma is a támogatott kutatóhelyekkel kapcsolatban.

Az Akadémia által nyújtott egyéb beruházási és költségvetési támogatás értékelésekor az abszolút számok érthető módon nem sokat mondanak. Az abszolút adatok helyett egyetlen relatív, fajlagos értéket említünk: az egyik (kísérleti fizikai jellegű) csoportnál pl. az egy kutatóra jutó átlagos évi akadémiai támogatás 4–6-szor kisebb volt (az utóbbi években is), mint a főhivatású kutatóhelyeken. Ez az adat nem meglepő, hiszen tanszék esetében az üzemeltartást az egyetem teljesíti.

Érdeemes lenne egyébként elemzés tárgyává tenni — mindent tekintetbe véve — mind a főhivatású, mind a tanszéki kutatóhelyek vonatkozásában az input—output viszonyokat.

Sok minden mást is érdemes elmondani a tanszéki kutatócsoportok életével kapcsolatban, ami természetesen nemcsak a múltra, hanem a tanszékeken jelenleg működő részlegre is vonatkozik. Nyilván tanulságos pl. az akadémiai státuson lévő kutatók számára is az oktatásban való részvétel, ami sokoldalúan neveli magát az oktatót is, és kiterjed a hallgatóság, vagyis a tudományos utánpótlás megismerésére és nevelésére, majd a kiválasztásra is. A kutatók és az oktatók együttélése ugyancsak előnyös mindegyikük számára, szakmailag és emberileg egyaránt. Kedvező körülmény az is, hogy az intézetvezető jól sáfárkodhat munkatársaival a feladatok elosztásánál: érvényesülhet a képességek, az érdeklődés szerinti munkaelosztás. Az együttélés lehetővé teszi egységes oktatási, pedagógiai szempontok megvalósítását, ami nem nélkülözhető a színvonalas tanszéki munkában. Ugyanakkor az együttélés a termékeny kutatási szellem kialakítását is elősegíti. A tanszéki kutatóhely kedvező lehetőséget nyújt *tudományos iskolák* kialakulására.

Szeretném azonban azt is hangsúlyozni, hogy éppen a fizika területén, ahonnan példainkat elsősorban vesszük, nem oldható meg minden kérdés tanszéki keretek között. Nem célszerű pl. a „big science” művelését tanszéki keretben kiépíteni. Ilyen esetben a tanszékek jó együttműködő partnerek lehetnek.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a tanszéki kutatócsoportok az Akadémia és az egyetemek együttműködésének jól bevált formái: olyan integrált kutatási egységek, amelyekben az akadémiai és az egyetemi szempontok megtermékenyítőleg hatnak egymásra. Az Athenaeum-programban szilárd kristályosodási pontokként vehetnénk részt. Ezért nemcsak fenntartásuk, hanem fokozatos fejlesztésük és ezáltal az egyetemeken az akadémiai jelenlét erősítése is kívánatos.

E gondolattal be is fejezhetném a tanszéki kutatócsoportokról szóló visszapillantást, de mégsem teszem ezt, mert talán a történet folytatása is említésre érdemes.

3. Az Akadémia vezetése a tanszéki kutatócsoportok munkáját a továbbiakban, azaz létesítésük után is érdeklődéssel kísérte, sőt, ezen túlmenően is foglalkozott az egyetemi kapcsolatokkal. A 60-as évek közepe táján született meg az az elnökségi állásfoglalás, amely szerint a nehéz körülmények között, de mégis eredményesen működő csoportok munkalehetőségein gyors és olcsó megoldásokkal javítani kell. Ennek eredményeként létesült a *Természetudományi Kutatólaboratóriumok (TTKL)* nevet viselő Budaörsi úti kutatóközpont, de az eredeti tervtől eltérően lassan és drágán: kb. 10 év kellett a megvalósításhoz és egyszerű, olcsó laboratóriumok helyett városfejlesztési megfontolások miatt drága toronyház épült. 1975-ben nyílt meg. A közben eltelt 10 év alatt természetesen sok minden megváltozott az intézetek, csoportok életében. 1975 óta és jelenleg is 4 laboratórium működik a TTKL keretében: Geokémiai Kutatólaboratórium, Kristályfizikai Kutatólaboratórium, Szervetlen Kémiai Kutatólaboratórium. A negyedik, az Akusztikai Kutatólaboratórium, egy időközi átszervezés során átkerült a Műszerügyi és Méréstechnikai Szolgálathoz, de továbbra is a Budarösi úti épületben működik. A felsorolt laboratóriumok már nem tanszéki kutatócsoportok, hanem önálló, főhivatású kutatóegységek, amelyek az alma materrel legfeljebb laza kapcsolatban vannak.

4. Tovább alakult az Akadémia—egyetem közötti kapcsolatrendszer is. Többször hangzott el az egyetemek részéről az a kritika, hogy az Akadémia nem támogatja eléggé az egyetemi kutatásokat, és ezek azért nem tudnak egészségesen fejlődni, mert az Akadémia erősen lekötö a gazdasági—pénzügyi lehetőségeket. A kormányzat is támogatta az egyetemek törekvéseit, így azután már a 70-es évek elején többször felmerült egyes akadémiai kutatócsoportok átszervezése, illetve mindenestől az érdekelt egyetemnek való átadása. Ez a 70-es évek elején részben meg is történt: összesen kb. 50 kutatóhelyet engedett át az Akadémia az egyetemeknek. A fizika területén ott maradtak meg a tanszéki kutatócsoportok, ahol ezek részéről nagy ellenállásba ütközött az átszervezés. Az ellenállás abból az aggodalomból fakadt, hogy az egyetemnek átadott költségvetési támogatás előbb-utóbb megkülönböztethetetlenül válik és szétoszlik az egyetemi költségvetésben. A tapasztalat szerint *az aggodalom nem volt alaptalan*. Érthető ezek után, hogy az előzőekben felsorolt, fizikával foglalkozó kutatóhelyek sorsa az idők folyamán különbözőképpen alakult.

A volt Novobátzky- és Budó-féle csoport továbbra is tanszéki kutatócsoportként működik. A BME-n és a SOTE-n működő csoportokból alakult a TTKL Kristályfizikai Kutatólaboratóriuma, a Gombás által vezetett csoport pedig átkerült a Műszaki Egyetem kezelésébe. Kár, hogy azóta nem esik említés róla. Nem esik szó a volt Gyulai-csoportnak a tanszéken visszamaradt és az egyetemnek átadott részlegéről sem, pedig érdekes lenne ismerni további sorsát: jelentett-e a beolvadás erősítést a tanszéknek?

A tanszéki kutatócsoportok száma valamennyi tudományterületet tekintve jelenleg 25, ezen túlmenően működik két, ún. egyesített kutatási szervezet (a Budapesti és a Debreceni Orvostudományi Egyetemen), amely több tanszék akadémiai támogatását fogja össze. A tanszéki kutatócsoportokban mintegy 350 akadémiai állományú kutató és ugyanennyi segéderő dolgozik.

5. Külön tesztek említést a SOTE Biofizikai Intézetében működő csoportról. Nagyrészt ebből szerveződött — mint fentebb szó volt róla — a TTKL Kristályfizikai Kutatólaboratóriuma. Az alma materben maradt, biofizikával foglalkozó együttes számára új formát kerestünk, amely egy tanszéki kutatócsoporthoz hasonló, de talán annál is kedvezőbb együttműködési lehetőségeket biztosít Egyetem és Akadémia között. Létre is hoztunk egy új formát, ami a mai napig unikális az Akadémia—egyetem viszonylatában: *egyetemen kihelyezett részlegként működő akadémiai kutatólaboratórium*. Ez a forma annyiban különbözik a tanszéki kutatócsoporttól, hogy az akadémiai támogatás nem kerül át az egyetemre, hanem az Akadémián marad, az adott esetben a támogatást a TTKL gazdasági részlege kezeli. Különbség az is, hogy a tanszéken működő csoport vezetője részt vesz az akadémiai intézetek vezetői számára tartott eligazításokon, és — esetünkben — a TTKL igazgató tanácsának ülésein. Fontos körülmény az is, hogy a tanszéki oktatók—kutatók számára hozzáférhetőek a TTKL műszerei és vizsont. Ilyen körülmények között az akadémiai támogatás kezelése egyszerűbb és közvetlenebb, a főtitkári tájékoztatókon valamint az igazgató-tanács ülésein való részvétel pedig lehetőséget ad arra, hogy a tanszéki személyzet is megismerje a tudománypolitikai aktualitásokat, sőt azokban véleményt is nyilvánítson. Ez az új Akadémia—egyetem közötti együttműködési forma ez ideig bevált.

És még valami ugyanehhez a témához. A biofizika nem tartozik a medicina közeli határterületei közé, eredményei csak közvetve hatnak a medicinára. Az egészségügyi, ill. népjóléti tárca, valamint az egyetem részéről sem várható tehát, hogy a terület közvetlen és kiemelt érdeklődést váltson ki. Ilyen esetekben az akadémiai támogatás szinte küldetészerű. Egyáltalán — véleményem szerint — *az Akadémiának a határterületek támogatásában különleges feladatai vannak*. E területek legtöbbször az ide-oda tologatás áldozatai, pedig perspektivikusan sok várható tőlük. Az új modellt — esetleg továbbfejlesztve — más esetekben is alkalmazni lehetne.

6. Ugyancsak új együttműködési változat az akadémiai intézetben működő ún. *kihelyezett tanszék*. Ilyenek működnek pl. a Központi Fizikai Kutatóintézetben (KFKI) és a TTKL Kristályfizikai Kutatólaboratóriumában, az előbbieken az ELTE Fizikai Intézetével, az utóbbiban a BME Fizikai Intézetével kötött megállapodás alapján. Az együttműködés kiterjed az oktatás (graduális és posztgraduális képzés) és a kutatás területére egyaránt, sőt a megállapodás az elsődlegesen művelt területeket is konkretizálja. Ezek szerint az ELTE—KFKI vonatkozásában elsősorban a szilárdtestfizika, a kozmikus fizika, az atomenergetika és a reaktorfizika területén folyik együttműködés, a BME—TTKL vonatkozásában pedig a kristályfizika területén.

Nagyon örülnék, ha mások is egyetérténeek velem abban, amit egyébként már előzőleg is megfogalmaztam, de most, az újabb tapasztalatok alapján megerősítve is elmondhatunk, hogy ti. tanszéki és kutatóintézeti közös részlegek az együttműködésnek sikeres formái, fejlesztésük kívánatos.

Tarján Imre